

म. ग्रं. सं. ठाणे

सन

विषय

भा. व्याकरण

लेखक

संग्रहालय क्रमांक

२२

पुस्तकाचे नांव

व्याकरण चंद्रिका

१०२

अथवा व्याकरण पाठमंडा

22.

२०२

व्याकरण - चंद्रिका बी.ए.

अथवा व्याकरण पाठम

(भाषा व्याकरण)

म. ग्रं. सं. ठाणे

मि. सं. २११०८२

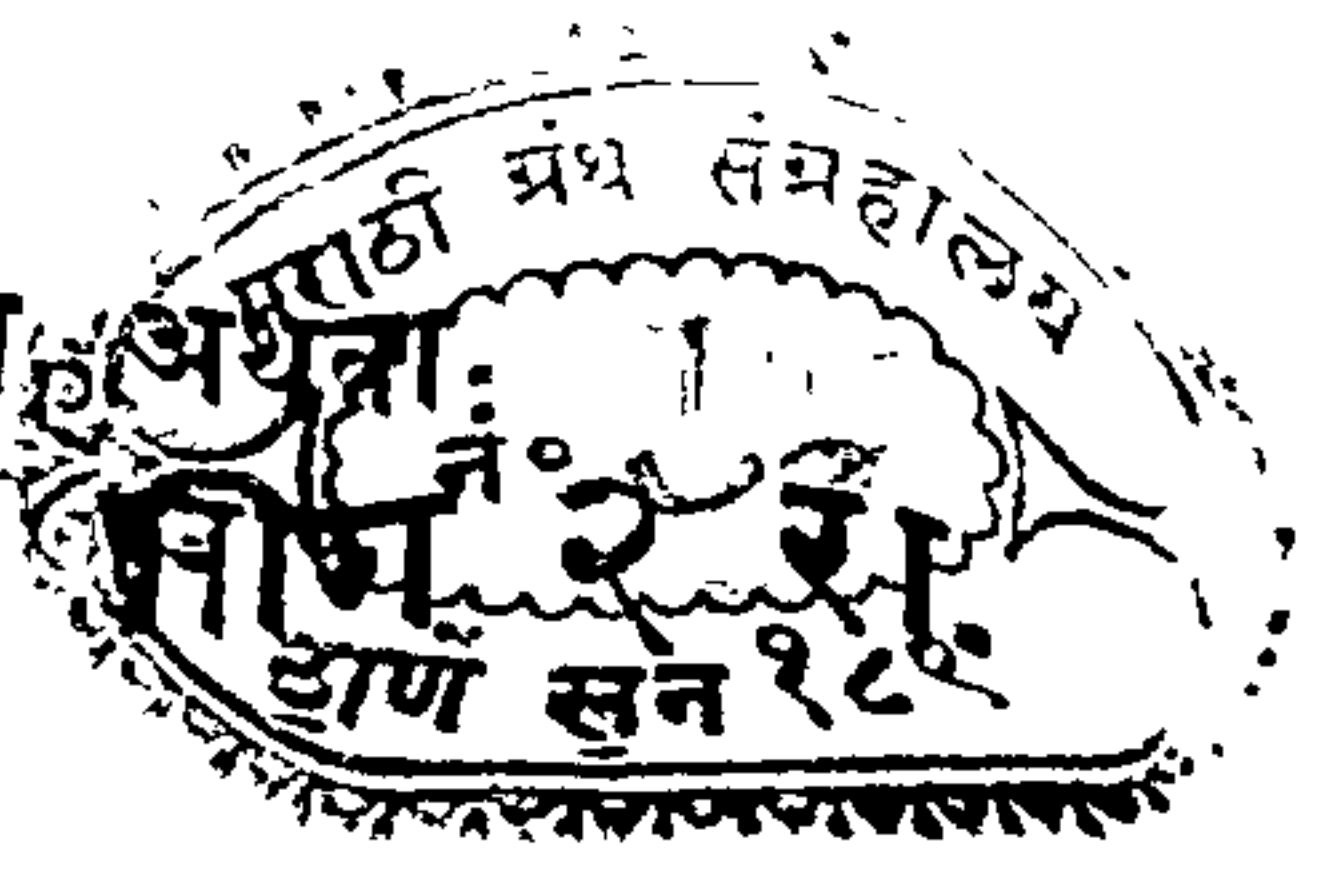
नं. १०२.

मराठी.

चंद्रिका बोध

पाठमाला.

क्रियापद.

१ क्रियापदाच्या मूळच्या रूपास धातु म्हणतात; जसे:—खा, जा, नीज, इ०.

२ धातूला प्रत्यय लागून क्रियापद होते; जसे:—खातो, जातो, निजतो, इ०.

३ क्रियापदाच्या आठ जाती आहेत:—अर्थावरून पांच:—सकर्मक, अकर्मक, उभयविध, भावकर्तृक आणि सहाय: व रूपावरून तीन:—शक्य, प्रयोजक, आणि गौण (अथवा असद्ध).

४ क्रियेचा व्यापार ज्या पासून निघतो तो कर्त्ता; जसे:—रामा जातो; या उदाहरणांत जाणे या क्रियेचा व्यापार 'रामा' पासून निघतो, म्हणून 'रामा' हा कर्त्ता होय.

५ क्रियेचा व्यापार कर्त्या पासून निघून ज्यावर घडतो ते कर्म; जसे:—रामा वाघ मारितो; या वाक्यांत मारणे या क्रियेचा व्यापार 'रामा' या कर्त्या पासून निघून 'वाघ' या शब्दावर घडतो म्हणून 'वाघ' हे कर्म होय.

६ कर्त्याची विभक्ति प्रथमा किंवा तृतीया असते; परंतु कोठे कोठे चतुर्थी असते.

७ कर्माची विभक्ति प्रथमा किंवा द्वितीया असते.

८ क्रियापदाला कोण किंवा कोणीं असा प्रश्न करून उत्तर येईल तो कर्त्ता समजावा.

९ क्रियापदाला काय किंवा कोणास असा प्रश्न करून उत्तर येईल तें कर्म समजावें.

१४ टोप--रामा वाघ मारितो; कोण मारितो? उत्तर--'रामा' ह्मणून 'रामा' मारितो या क्रियापदाचा कर्त्ता होय; आणि काय मारितो? उत्तर--'वाघ' ह्मणून 'वाघ' हें मारितो या क्रियापदाचें कर्म. गोपाळानें चोरास पाहिलें; कोणीं पाहिलें? उत्तर 'गोपाळानें' ह्मणून 'गोपाळानें' हा कर्त्ता; कोणास पाहिलें? उत्तर 'चोरास,' ह्मणून 'चोरास' हें कर्म होय.

१० ज्याचा अर्थ कर्मा वांचून पूर्ण होत नाही किंवा ज्यास कर्म असतें तें सकर्मक क्रियापद; जसें:--रघुनाथ पुस्तक वाचितो, या वाक्यांत 'पुस्तक' हें कर्म नसलें तर 'वाचितो' या क्रियापदाचा अर्थ पूर्ण होणार नाही, ह्मणून 'वाचितो' हें सकर्मक क्रियापद होय.

११ सकर्मक क्रियापदावरून सकर्मककर्त्तारि, कर्मणी, आणि सकर्मकभावे हे प्रयोग होतात.

१२ ज्याचा अर्थ कर्मा वांचून पूर्ण होतो ह्मणजे कर्त्याचा व्यापार कर्त्यावरच असतो, व ज्याला कर्म नसतें तें अकर्मक क्रियापद; जसें:--गोविंदा बसतो. यांत बसण्याचा व्यापार गोविंदावरच राहतो--ह्मणजे बसतो या क्रियापदाचा अर्थ कर्मा वांचून पूर्ण होतो, ह्मणून बसतो हें अकर्मक क्रियापद होय.

१३ टीप--गोविंदा वसतो; यांत कौण वसतो ? 'गोविंदा' हा कर्त्ता; परंतु काय वसतो ? याचें उत्तर निघत नाही ह्यणून 'वसतो.' यास कर्म नाही; यावरून तें अकर्मक क्रियापद होय.

१३ अकर्मक क्रियापदावरून अकर्मक कर्त्तरि व अकर्मक भवे हे प्रयोग होतात.

१४. कित्येक क्रियापदे सकर्मक असून अकर्मक हीं असतात तीं उभयविध क्रियापदे होत; जसे:--उघडणें, भरणें, भाजणें, उदाहरणः--तो घर उघडितो हें सकर्मक याचें अकर्मक त्याचें घर उघडतें.

१५ सकर्मक व अकर्मक--ज्यास कर्म असतें तें सकर्मक व ज्यास कर्म नसतें तें अकर्मक क्रियापद जाणावें.

१६ टीप--ज्यास भविष्य कार्ळी, तृतीयपुरुषीं 'ईल' हा प्रत्यय लागतो तें सकर्मक क्रियापद व 'एल' हा प्रत्यय लागतो तें अकर्मक क्रियापद जाणावें; जसे:--करील, लिहील, मारील, इ०. सकर्मक क्रियापदे; व फुटेल, वसेल, अडकेल, इ०. अकर्मक क्रियापदे होत.

१७ या नियमास कांहीं बाध आहेत; ते मराठी व्याकरण चंद्रिकेत पहावे.

व्याकरण पाठ १ ला. (१—१५)

प्रश्नः--धातु कशास ह्यणतात ? क्रियापद कसें होतें ? क्रियापदाच्या जाति कित्ती ? व त्या कौणत्या ? कर्त्ता म्हणजे काय ? कर्म म्हणजे काय ? कर्त्ता कौणत्या विभक्तीत असतो ? कर्म कौणत्या विभक्तीत असतें ? कौणत्या प्रश्नावरून कर्त्ता समजतो ? व कौणत्या प्रश्नावरून कर्म समजतें ? सकर्मक क्रियापद म्हणजे काय ? त्यावरून कौणते प्रयोग होतात ? अकर्मक

क्रियापद ह्यणजे काय ? त्यावरून कोणते प्रयोग होतात ? उभयविध क्रियापद म्हणजे काय ? सकर्मक व अकर्मक क्रियापद ओळखण्याची सोपी रीत कोणती ?

पुढील वाक्यांतील कर्ता, कर्म, आणि क्रियापदे आणि त्यांच्या जाति व धातु सांगा:—

रामा पुस्तक वाचितो. गोविंदा आला. रामचंद्र गेला. नारायण बसला. मी पुस्तक फाडिले. त्याने गाडी मोडिली. रामाने रावणास मारिले. रामाने सेतु बांधिला. मारुतीने लंका जाळिली. त्याने शिकविले. तुम्हीं अंकगणित शिकवें. त्याचे घर मोडले. त्याने घर मोडले.

पुढील वाक्यांत कर्ते, कर्मे, आणि क्रियापदे घाला:—

रामा —फाडितो.—आला.—पुस्तक वाचितो. कृष्णा—वाचितो.त्याने पुस्तक—.गोविंदाने गाडी—.मारुतीने लंका—.
वाल्मिकाने रामायण—.रामाने—बांधिला. त्याने—विचारिले.
रामचंद्राने चंद्रिका—.

पुढील क्रियापदे कोणतीं:—करील, मारील, नेईल, लिहील, वाचील, फाडील: येईल*,जाईल*. बसेल तरेल, मरेल, संपेल, खपेल, जपेल, लपेल, भांडेल: शिकेल*, चरेल*.

* मराठी व्याकरण चंद्रिका पहा.

१६ जेथे कर्ता निराळा नसून क्रियेचा भाव तोच कर्ता मानतात तेथे भावकर्तृक क्रियापद जाणावे; जसे:—उजडते, कळमळते, सांजावले, फांवलें, वाटले, इ०.

टीप भावकर्तृक क्रियापदावरून भावकर्तारि प्रयोग होतो. भावकर्तृक क्रियापद निरंतर तृतीयपुरुषीं एकवचनीं नपुंसक लिंगीं असते.

१७ जें क्रियापद दुसऱ्या धातूंच्या रूपांशीं योजिलें असतां त्यांचा काळ व अर्थ फिरवितें तें सहाय क्रियापदः— अस, नस, हो, जा, ये, दे, लाग, बस, पाहिजे, नको, नये, नलगे, इ० सहाय क्रियापदे.

१८ कर्त्ता दुसऱ्याकडून क्रिया करवितो असा अर्थ ज्यावरून निघतो तें प्रयोज्य क्रियापद; जसेंः—बांधवतो, बांधवितो; करवतो, करवितो; देववतो; लिहवतो; इ०.

टीप—अनेकाक्षरी धातूस अव किंवा ईव प्रत्यय लाविल्यानें प्रयोज्य क्रियापद होतें; जसेंः—बांध + अव = बांधव. कर + ईव = करीव. उदाहरण—बांधवतो; करीवतो. एकाक्षरी किंवा हकारांत धातूस वव किंवा वीव प्रत्यय लाविल्यानें प्रयोज्य क्रियापद होतें; जसेंः—दे + वव = देवव. दे + वीव = देवीव. लिह + वव = लिहवव. लिह + वीव = लिहवीव. उदाहरण—देववतो, देववितो; लिहवतो, लिहवितो.

प्रयोज्य क्रियापदावरून प्रयोज्य भेद होतो.

१९ क्रिया करण्याची शक्ति कर्त्याला आहे असा अर्थ ज्या क्रियापदावरून निघतो तें शक्य क्रियापद; जसेंः—बांधवत, करवते, जाववते, इ०.

टीप—अनेकाक्षरी धातूस 'व' हा प्रत्यय आणि एकाक्षरी

धातूस 'वव' हा प्रत्यय लाविल्याने शक्य क्रियापद होते; जैसे:--
बांध + व + ते = बांधवते; जा + व + ते = जावते..

शक्य क्रियापदावरून शक्य भेद होतो.

२० सहाय क्रियापदांपैकी ज्यांचीं रूपे केवळ नियमित अर्थां, नियमित काळां, व नियमित पुरुषां होतात, तीं गौणः अथवा सिद्ध क्रियापदे; तीं-नये, नलगे, पाहिजे, नको, हवे, अशीं पांच आहेत.

विशेष माहिती करितां मराठी व्याकरणचंद्रिका पहावी.

२१ क्रियापदास रूप, भेद, अर्थ, काळ, पुरुष, लिंग, वचन, आणि प्रयोग हीं लागतात..

व्याकरण पाठ २. रा. (१६—२१)

भावकर्तृक क्रियापद म्हणजे काय ? त्याची उदाहरणे सांगा. त्यावरून कोणता प्रयोग होतो ? व ते क्रियापद निरंतर कसे असते ? सहाय क्रियापद म्हणजे काय ? त्याची उदाहरणे सांगा. प्रयोज्य क्रियापद म्हणजे काय ? त्याचे प्रत्यय कोणते ? व त्यावरून कोणता प्रयोग होतो ? शक्य क्रियापद म्हणजे काय ? त्याचे प्रत्यय सांगा ? व त्यावरून कोणता भेद होतो ? गौण अ० सिद्ध क्रियापद म्हणजे काय ? गौण अ० सिद्ध क्रियापदे कोणतीं ? क्रियापदास काय काय लागते ?

सांजावले, फांवेले, उजाडते, कळमळते, हीं कोणतीं क्रियापदे ? अस, नस, हो, जा, ये, दे, लाग, बस, पाहिजे, नको, नये, नलगे, हीं कोणतीं क्रियापदे ? बांधवितो, करवितो, नेववितो, खाववितो, हीं कोणतीं क्रियापदे ? त्यांची कारणे सांगा. बांधवते, करवते, जाववते, खाववते, लिहवते, हीं कोणतीं क्रियापदे ?

रूपविचार.

- २२ रूपें दोन आहेतः—करणरूप आणि अकरणरूप.
 २३ क्रियापदावरून आहे असा अर्थ निघतो त्यास क-
 रणरूप म्हणतात; जसेंः—आहे, होता, इ०.
 २४ क्रियापदावरून नाही असा अर्थ निघतो त्यास अ-
 करणरूप म्हणतात; जसेंः—नाहीं, नव्हता, इ०.

भेदविचार.

- २५ भेद तीन आहेतः—मूळरूपभेद, प्रयोज्यभेद
 आणि शक्यभेद.

२६ जेथे कर्त्ता स्वतः क्रिया करतो तेथे मूळरूप भेद
 जाणावा; जसेंः—मी करितों, तो जातो इ०.

२७ जेथे कर्त्ता दुसऱ्याकडून क्रिया करवितो तेथे प्रयो-
 ज्य भेद जाणावा; जसेंः—करवितो, मारवितो, इ०.

टीप—प्रयोज्य भेद प्रयोज्य क्रियापदावरून होतो.

२८ जेथे क्रिया करण्याची शक्ति कर्त्याचे आंगी असते
 तेथे शक्यभेद जाणावा; जसेंः—करवते, जाववते, इ०.

टीप—शक्य भेद शक्य क्रियापदावरून होतो.

व्याकरण पाठ ३ रा. (२२—२८)

रूपें किती ? व कोणती ? करण रूप ह्यणजे काय ? अकरण रूप ह्यणजे
 काय ? भेद किती ? व कोणते ? मूळरूप भेद कशास म्हणतात ? प्रयोज्य
 भेद ह्यणजे काय ? शक्य भेद म्हणजे काय ? प्रयोज्य व शक्य हे भेद
 कोणत्या क्रियापदांपासून होतात ?

पुढील वाक्यांतल्या क्रियापदांचीं रूपें, व भेद सांगा:—
मी आलों. तो गेला. तो जातो. तो निजेल. ती गेली नव्हती.
ती निजली नाहीं. त्यानें वाचले नसेल. मी करवितो. तो नेव-
वितो. तो करवीत नाहीं. मी नेववीत नाहीं. माझ्यानें करवतें.
माझ्याच्यानें नेववतें.

अर्थविचार.

२९ कर्त्याच्या मनांतील क्रियेचा व्यापार ज्यावरून
कळतो तो अर्थ.

३० अर्थ पांच आहेत:—स्वार्थ, आज्ञार्थ, विध्यर्थ,
संकेतार्थ, आणि संशयार्थ.

३१ जेथें बोलणारा एखादी गोष्ट होय किंवा नाहीं सां-
गतो तेथें स्वार्थ जाणावा; जसें:—तो करितो, त्यानें केलें,
तो करणार नाहीं. इ०.

३२ बोलणारा जेथें आज्ञा, उपदेश, अथवा प्रार्थना
करितो तेथें आज्ञार्थ जाणावा; जसें:—रामा, काम कर; मु-
लांनों, पुस्तक वाचा; आई, लाडू दे.

३३ बोलणाराच्या मनांत आज्ञेचा अर्थ असून, धर्म, श-
क्यता, योग्यता, मनोरथ इत्यादि अर्थ निघतात तेथें विध्यर्थ
जाणावा; जसें:—खरें बोलवें; पाऊस पडावा; दया करावी,
चाकरी मिळावी इ०.

टीप-क्रियापदाचे शेवटीं वा, वी, वें, हे प्रयय आले असतां
विध्यर्थ जाणावा.

३४ क्रियापदा वरून संकेताचा ह्मणजे अमुक केलें तर अमुक होईल अशा अटीचा अर्थ निघतो तेथें संकेतार्थ जाणावा; जसें:—तो आला तर मी येईन.

टीप--संकेतार्थांत जर, तर, किंवा जरी, तरी या उभयान्वयी अव्ययांचा उपयोग होतो.

३५ क्रियापदा वरून जेथें संशयाचा अर्थ निघतो तेथें संशयार्थ जाणावा; जसें:—तो गेला असेल.

टीप--संशयार्थांत क्रियापदाला अस धातु लागते.

व्याकरण पाठ ४ था (२९—३५)

प्रश्न:-अर्थ कशाला ह्मणतात? ते किती? स्वार्थ, आज्ञार्थ, विध्यर्थ, संकेतार्थ, आणि संशयार्थ, म्हणजे काय ? संशयार्थी क्रियापदाच्या रूपाला कोणती धातु लागते. संशयार्थांत कोणत्या उभयान्वयी अव्ययांचा उपयोग होतो?

पुढील वाक्यांतल्या क्रियापदांचे अर्थ सांगा:—रामा घर बांधितो. नारायण पत्र लिहितो. रामा निजला. तूं येतोस. ती आली. तिनें घर बांधिलें. तूं जेव. तूं धडा शीक. तूं व्यापार कर. लंकेस जा. त्वां व्याकरण शिकावें. त्यानें शाळा बांधावी. आह्मीं जेवावें. तो आला तर मी जेवीन. रावणानें सीतेला चोरिलें नसतें तर त्याचा नाश झाला नसता. सरदार पुढें चालला तर शिपाई मागून चालतात. तुम्ही विद्या शिकाल तर विद्वान व्हाल. तो मेहनत करील तर त्याला पांचशें रुपये मिळतील. मुलें जर अभ्यास करतील तर त्यांना शिक्षा मिळणार नाही. रामजी गेला असेल. तो पु-

प्यांत असेल. त्याचें लग्न झालें असेल. रामचंद्र येईल तर बरें आहे. रामचंद्र आला असेल. कृष्णानेंच तें चित्र नाशिलें असेल.

काळविचार.

३६ क्रिया घडण्याच्या वेळेला काळ ह्मणतात.

३७ काळ तीन आहेत:—वर्तमान, भूत, आणि भविष्य काळ.

३८ हल्लीं चालत आहे तो वर्तमान काळ; जसें:—मी येतो, तूं जातोस, तो जातो, इ०.

३९ मागे गेला तो भूतकाळ; जसें:—मी आलों, तूं आलास, तो आला, इ०.

४० पुढें येणार तो भविष्य काळ; जसें:—मी येईन, तूं येशील, तो येईल, इ०.

४१ वर्तमान काळ तीन प्रकारचे आहेत:—वर्तमान, अपूर्णवर्तमान, आणि रीतिवर्तमान.

मी धरितों.....वर्तमान.

मी धरीत आहे किंवा धरितों आहे.....अपूर्णवर्तमान.

मी धरीत असतो.....रीतिवर्तमान.

४२ भूतकाळ सात प्रकारचे आहेत:—भूत, वर्तमानभूत, भूतभूत, अपूर्णभूत, रीतिभूत, पूर्णभूत, आणि भविष्यभूत.

सकर्मक धातूंचीं भूतकाळीं प्रथम आणि द्वितीय पुरुषीं रूपें होत नाहींत; तीं नेहमीं तृतीय पुरुषीं असतात.

मीं अथवा म्यां धरिलें.....	भूत
मीं अथवा म्यां धरिलें आहे.....	वर्तमान भूत.
मीं अथवा म्यां धरिलें होतें.....	भूतभूत
मी धरीत होतो.....	अपूर्णभूत.
मी धरीं अथवा धरीत असें.....	रीतिभूत.
मी धरिता झालों.....	पूर्णभूत.
मी धरणार होतो.....	भविष्यभूत.

४३ भविष्य काळ पांच प्रकारचे आहेत:—भविष्य, अ-पूर्णभविष्य, वर्तमानभविष्य, भूतभविष्य, आणि भ-विष्यभविष्य.

मी धरीन	भविष्य.
मी धरीत असेन.....	अपूर्णभविष्य.
मी धरणार आहे.....	वर्तमानभविष्य.
मीं अथवा म्यां धरिलें असेल.....	भूतभविष्य.
मी धरणार असेन.....	भविष्यभविष्य.

व्याकरण पाठ ५ वा. (३६—४३)

प्रश्न:—काळ कशाला म्हणतात? ते किती आहेत? वर्तमान काळ ह्यणजे काय? वर्तमान काळाचे भेद किती? भूतकाळ म्हणजे काय? भूतकाळाचे भेद किती? भविष्य काळ म्हणजे काय? भविष्य काळाचे भेद किती?

पुढील क्रियापदांचे काळ सांगा:—करितो, जातो, बसतो; करीत आहे, जात आहे, बसत आहे; करीत असतो, जात असतो, बसत असतो. केलें, गेला, बसला; केला आहे, गेला

आहे, वसला आहे; केलें होतें, गेली होती, वसला होत
 करीत होतो, जात होता, वसत होती; करी अ० करीत असे, जा
 अ० जात असे, वसे अ० वसत असे; करिता झालों, जाती झाली.
 वसता झाला; करणार होता, जाणार होतें, वसणार
 होती. करीन, जाईन, वसेन; करीत असेन, जात असेल, वस
 असेल; करणार आहे, जाणार आहे, वसणार आहे; को
 असेल, गेलों असेन, वसलों असेन; करणार असेन, जाण
 असेन, वसणार असेन.

वर्तमान काळाचे प्रत्यय.

पुरुष.	एकवचन	अनेकवचन.
प्रथम	तों. तें. तों.	तों.
द्वितीय	तोस. तेस. तेंस.	तां.
तृतीय	तो. ते. तें.	तात.

अस धातु. वर्तमानकाल.
 १ ला प्रकार.
 मी असतो. आम्ही असतो.
 तू असतोस. तुम्ही असतां.
 तो असतो. ते असतात.

अस धातु. वर्तमानकाल.
 २ रा प्रकार.
 मी आहे. आम्ही आहो.
 तू आहेस. तुम्ही आहां.
 तो आहे. ते आहेत.

कर धातु.

(१) वर्तमानकाल.

मी करितो. आम्ही करितो.
 तू करितोस. तुम्ही करितां.
 तो करितो. ते करितात.

(२) अपूर्ण वर्तमानकाल.

मी करीत आहे. आम्ही करीत आहो.
 तू करीत आहेस. तुम्ही करीत आहां.
 तो करीत आहे. ते करीत आहेत.

(३) रीति वर्तमानकाल.

मी करीत असतो. आम्ही करीत असतो.
 तू करीत असतोस. तुम्ही करीत असतां.
 तो करीत असतो. ते करीत असतात.

भूतकाळाचे प्रत्यय.

प्रकार १ ला.

प्रकार २ रा.

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम	लों. लें. लों.	लों.
द्वितीय	लास. लीस. लेंस	लां.
तृतीय	ला. ली. लें.	ले. ल्या. लों

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम	तों. तें. तों.	तों.
द्वितीय	तास. तीस. तेंस	तां.
तृतीय	ता. ती. तें	ते. त्या. तीं.

होधातु. भूतकाळ.

मी झालों. आम्ही झालों.
तूं झालास. तुम्ही झालां.
तो झाला. ते झाले.

असधातु, भूतकाळ.

मी होतों. आम्ही होतों.
तूं होतास. तुम्ही होतां.
तो होता. ते होते.

(१) भूतकाळ.

मी गेलों. आम्ही गेलों.
तूं गेलास. तुम्ही गेलां.
तो गेला. ते गेले.

(२) वर्तमान भूतकाळ.

मी गेलों आहे. आम्ही गेलों आहो.
तूं गेलाआहेस. तुम्ही गेलां आहां.
तो गेला आहे. ते गेले आहेत.

(३) भूतभूतकाळ.

मी गेलों होतो. आम्ही गेलों होतो.
तू गेला होतास. तुम्ही गेलां होतां.
तो गेला होता. ते गेले होते.

(४) अपूर्ण भूतकाळ.

मी जात होतो. आम्ही जात होतो.
तू जात होतास. तुम्ही जात होतां.
तो जात होता. ते जात होते.

(५) रीति भूतकाळ.

मी जाई अथवा जात असैं.	आम्ही जाऊं अथवा जात असूं.
तू जाईस अथवा जात असेस.	तुम्ही जां अथवा जात असां.
तो जाई अथवा जात असे.	ते जात अथवा जात असत.

(६) पूर्ण भूतकाळ.

मी जाता झालों. आम्ही जाते झालों.
तू जाता झालास. तुम्ही जाते झालां.
तो जाता झाला. ते जाते झाले.

(७) भविष्य भूतकाळ.

मी जाणार होतो. आम्ही जाणार होतो.
तू जाणार होतास. तुम्ही जाणार होतां.
तो जाणार होता. ते जाणार होते.

भविष्य कालाचे प्रत्यय.

प्रकार १ ला-

प्रकार २ रा-

पुरुष.	एकवचन.	अनेकव०
प्रथम.	एन.	ऊं.
द्वितीय.	शील.	आल.
तृतीय.	एल.	तील.

पुरुष.	एकवचन.	अनेकव०
प्रथम.	ईन.	ऊं.
द्वितीय.	शील.	आल.
तृतीय.	ईल.	तील.

अस धातु. भविष्यकाल.
मी असेन. आह्मी असूं.
तूं असशील. तुम्ही असाल.
तो असेल. ते असतील.

(१) जाधातु. भविष्यकाल.
मी जाईन. आह्मी जाऊं.
तूं जाशील. तुम्ही जाल.
तो जाईल. ते जातील.

(२) अपूर्ण भविष्यकाल.
मी जात असेन. आह्मी जात असूं.
तूं जात असशील. तुम्ही जात असाल.
तो जात असेल. ते जात असतील.

(३) वर्तमान भविष्य.
मी जाणार आहे. आह्मी जाणार आहो.
तूं जाणार आहेस. तुम्ही जाणार आहां.
तो जाणार आहे. ते जाणार आहेत.

(४) भूत भविष्य.

मी गेलों असेन. आह्मी गेलों असूं.
तूं गेला असशील. तुह्मी गेलां असाल.
तो गेला असेल. ते गेले असतील.

(५) भविष्य भविष्य.

मी जाणार असेन. आम्ही जाणार असूं.
तूं जाणार असशील. तुह्मी जाणार असाल.
तो जाणार असेल. ते जाणार असतील.

कृदंतें.

४४ धातूं वरून नामें, विशेषणें आणि अव्ययें साधतात
त्यांस धातुसाधितें अथवा कृदंतें ह्मणतात.

नामें आणि विशेषणें.

नेणें.....क्रियावाचक. | नेला, नेलेला, कर्मवाचक.
नेता, नेणार, नेणारा,..कर्तृवाचक.
अव्ययें.

नेत, नेतां, नेतांना.....वर्तमानकालवाचक.

नेत असतां, नेत असतांना.....अपूर्णवर्तमानकालवाचक.

नेला, नेला असतां, नेला असतांना.....भूतकालवाचक.

नेऊब.....भूतभूत कालवाचक.

नेऊं.....भविष्यकालवाचक.

न्यावें, न्यायाचें, न्यावयाचें.....विधिवाचक.

टीप--कृदंताच्या मार्गे न हे अक्यय लाविल्ले असतां अकरण-
रूपीं कृदंतें होतात.

व्याकरण पाठ ६ वा. (४४)

प्रश्नः--धातु साधितें म्हणजे काय? धातु साधिताचें दुसरें नांव काय? क्रि-
यावाचक, कर्तृवाचक, व कर्मवाचक कृदंतांची उदाहरणें सांगा. वर्तमानकाल
वाचक, अपूर्ण वर्तमानकालवाचक, भूतकालवाचक, भूतभूतकालवाचक,
भविष्यकालवाचक, आणि विधिवाचक, या सर्व कृदंतांची उदाहरणें सां-
गा. अकरणरूपी कृदंतें बनविण्याकरितां कृदंतांच्या मार्गे कोणतें अव्यय
लावावें ?

पुढील वाक्यांतील कृदंतें किंवा धातुसाधितें सांगाः—तु-
ला नेणें असेल तर ने. तूं तें पुस्तक नेणार आहेस. पतंग
उचलून नेलेला आहे. मी तें पुस्तक नेत होतो. तो तें पु-
स्तक नेतां नेतां थकला. तें वांसरू जातांना हंवरतें परंतु येतांना
हंवरत नाही. प्रयागास जातांना वाटेंत नाशिक लागतें. तें
पत्र नेलें असतांना चांगलें आहे. मी तें घेऊन आलों. त्या-
ला जाऊन सांगितलें. तें पुस्तक आणून दिलें. मी तें देऊं
लागलों होतो. तो तें करूं लागला. न्यावें असें मला वाटलें.
न्यावयाचें माझ्या मनांत नव्हतें.

प्रयोग विचार.

४९. वाक्यांत कर्ता कर्म आणि क्रियेचा भाव यांच्या
लिंग, वचनांतून क्रियापदामध्ये जो फेरफार होतो, त्यास
प्रयोग म्हणतात.

४६. प्रयोग चार आहेतः— कर्तरि, कर्मणि, भावे, आणि भावकर्तरि.

४७. कर्त्याच्या लिंगवचनाप्रमाणे जेथे क्रियापदाचे लिंग-वचन असते, तेथे कर्तरि प्रयोग जाणावा.

४८ कर्तरि प्रयोगांत सकर्मककर्तरि, आणि अकर्मककर्तरि असे दोन भेद आहेत.

४९ ज्या कर्तरि प्रयोगांत कर्म असते तो सकर्मककर्तरि प्रयोग जाणावा. जसेः—रामा पुस्तक फाडितो; या वाक्यांत फाडितो हे क्रियापद सकर्मक असून 'पुस्तक' हे त्याचे कर्म होय म्हणून हा सकर्मककर्तरि प्रयोग होय.

५० ज्या कर्तरि प्रयोगांत कर्म नसते तो अकर्मककर्तरि प्रयोग जाणावा. जसेः—रामा जातो. 'जातो' हे अकर्मक क्रियापद आहे व त्यास कर्म नाही म्हणून हा अकर्मककर्तरि प्रयोग होय.

५१ अकर्मक कर्तरि प्रयोगांत कर्म नसून कर्ता प्रथमेंत असतो व सकर्मक कर्तरि प्रयोगांत कर्ता प्रथमेंत असून कर्म प्रथमेंत किंवा द्वितीयेंत असते. जसेः—हरी बसतो, राजा रक्षण करितो, गोविंद गोपाळास मारितो, इ०.

व्याकरण पाठ ७ वा. (४६—५१)

प्रश्नः—प्रयोग म्हणजे काय ? ते किती आहेत? कर्तरि प्रयोग म्हणजे काय? कर्तरि प्रयोगाच्या जाति किती ? सकर्मककर्तरि प्रयोग म्हणजे काय ? अक

कर्मकर्तारि प्रयोग ह्यणजे काय ? कर्तारि प्रयोगांत कर्ता कोणत्या विभक्तित असतो ? सकर्मककर्तारि प्रयोगांत कर्म कोणत्या विभक्तित असते ? सकर्मक कर्तारि प्रयोगांत कर्म कधी द्वितीयेंत असतें काय ? असल्यास उदाहरण द्या.

पुढील वाक्यांतील प्रयोग सांगा:—रामा पुस्तक वाचितो. मी पत्र लिहितो. तूं पदें ह्यणतोस. तो रामास मारितो. मारोती लंका जाळितो. तो व्याकरण लिहितो. मी भूगोल शिकलों. राजा शिकार करितो. मी जातो. तूं येतोस. तो आला. रामा वसला. चंद्र उगवला. सूर्य मावळेल. मी काकास सांगतो.

१२ कर्माच्या लिंगवचनाप्रमाणें जेथें क्रियापदाचें लिंग वचन असतें तेथें कर्मणिप्रयोग जाणावा. जसें:—रामानें छडी मोडिली. यांत छडी हें कर्म स्त्रीलिंगी एकवचनी आहे ह्यणून मोडिली हें क्रियापद स्त्रीलिंगी एकवचनीच आहे.

१३ कर्मणि प्रयोगांत कर्ता तृतीयेंत व कर्म प्रथमेंत असून क्रियापद भूतकाळीं असतें. जसें:—रामानें वाघ मारिला.

१४ कर्मणि प्रयोगाचा कर्मकर्तारि प्रयोग ह्यणून एक भेद आहे. त्यांत कर्ता नसून जें कर्म असतें तेंच वाक्यांत कर्त्याच्या ठिकाणीं येतें; जसें:—वाघ मारिला जातो. पुस्तक फाडिलें गेलें. यांत 'वाघ' आणि 'पुस्तक' हीं वास्तविक कर्मे असून वाक्यांत कर्त्याप्रमाणें आहेत.

१५ ज्या प्रयोगांत कर्त्याविरून किंवा कर्माविरून क्रिया-

पदाचें रूप न फिरत व तृतीयपुंस्वी, नपुंसकलिङ्गी, एकवचनी, असतें त्याला **भाव** प्रयोग म्हणतात.

५६ भावे प्रयोगाचे दोन भेद आहेत:—सकर्मकभावे आणि अकर्मकभावे.

५७ अकर्मक भावे प्रयोगांत कर्म नसून कर्ता तृतीयेंत असतो. व सकर्मकभावे प्रयोगांत कर्ता तृतीयेंत असून कर्म द्वितीयेंत असतें.

५८ ज्या भावे प्रयोगांत कर्म नसतें तो अकर्मकभावे प्रयोग जसें:—तिनें जावें, गोपाळानें नाचावें. इ०.

टीप-विशेष माहिती करितां मराठी व्याकरण चंद्रिका पहावी.

५९ ज्या भावे प्रयोगांत कर्म असतें तो सकर्मकभावे प्रयोग; जसें:—त्यानें घोड्यास मारिलें, रामानें वाघास धरिलें. इ.

६० ज्या प्रयोगांत क्रियेचा भाव तोच कर्ता असतो, व क्रियापद निरंतर नपुंसकलिङ्गी एकवचनी असतें त्याला भावकर्तारि प्रयोग म्हणतात. जसें:—मला कळमळतें, त्याला फावलें इ०.

टीप---भावकर्तृक क्रियापदावरून भावकर्तारिप्रयोग होतो.

व्याकरणपाठ <वा (५२—६०)

प्रश्न:-कर्मणि प्रयोग म्हणजे काय? कर्मणि प्रयोगांत कर्ता व कर्म कोणत्या विभक्तींत असतें? कर्मणि प्रयोगाचा एखादा भेद आहे काय? तो कोणता? कर्मकर्तारि असें नांव पडण्याचें कारण काय? क्रियापदाचें लिङ्ग वचन कर्तारि प्रयोगांत कत्यांवरून, व कर्मणि प्रयोगांत कर्मावरून तसें भावे प्रयो-

गांत कशावरून फिरते ? भावे प्रयोग ह्यणजे काय ? भावे प्रयोगांत कर्ता कोणत्या विभक्तीत असतो ? भावे प्रयोगाचे भेद किती ? ज्यांत कर्म नसते तो कोणता भावे प्रयोग ? व कर्म असते तो कोणता भावे प्रयोग ? कर्मणि, कर्मकर्तारि, सकर्मक भावे आणि अकर्मक भावे या प्रयोगांची उदाहरणे सांगा. भावकर्तारि प्रयोग ह्यणजे काय ? भावकर्तारिप्रयोगांत क्रियापद कसे असते ? भावकर्तारिप्रयोग कोणत्या क्रियापदावरून होतो ?

पुढील प्रयोग सांगा:—रामाने वाघ मारिला. कृष्णाने लेखणी केली. तुम्हीं पागोटें बांधिलें. तांडेलाने गलबत हांकारिलें. पंडिताने संभाषण केले. साहेबाने पुस्तक दिले. कुत्र्यानं मांजर खाळी. मांजराने उंदीर मारला. वाघाने कोंकरून नेले. स्वाराने घोड्यास मारिले. रामाने वाघास धरावे. कृष्णाने त्यास बोलाविले. मीं चंद्रास पाहिले. नारायणाने गाईस हांकिले. तिनं यावे. रामाने जावे. राधीने हंसावे. आनंदीने वाचावे. माझ्यानं चालवते. मला कळमळते. त्याला फावले. गोपाळास वाटते.

अविभक्तिक शब्द विचार.

क्रियाविशेषण.

६१ क्रियाविशेषण कधीं कधीं विशेषणाचा किंवा क्रियाविशेषणाचा ही गुण दाखविते. जसे:—तो फार चांगला आहे. तो फार लवकर बोलतो. इ०.

६२ गुण विशेषणाचा क्रियाविशेषणाप्रमाणें उपयोग होतो. जसे:—तो चांगले लिहितो. रामा गोड बोलतो. चांगले व गोडे

हीं गुणविशेषणें आहेत; परंतु अशा ठिकाणीं तीं क्रियाविशेषणें होतात.

६३ क्रियाविशेषण अव्ययें पुढें लिहिल्याप्रमाणें जाणावीं:—
कालवाचक—जेव्हां, केव्हां, एव्हां, शेवटीं, आज,
उद्यां, काल, परवां, दरसाल, नेहमीं, इ०
स्थलवाचक—तेथें, एथें, जेथें, इकडे, तिकडे, जिकडे
कोठें, कोणीकडे, इ०.

संख्यावाचक—एकदां, दोनदां, पांचदां, हजारदां, इ०.
क्रमवाचक—पहिल्यानें, दुसऱ्यानें, आठव्यानें, इ०.
निश्चयवाचक—खचित, खरोखर, निःसंशय, इ०.
संशयवाचक—बहुधा, दैवगत्या, प्रायः, कदाचित्, बहु-
तरकून, इ०.

स्वीकारवाचक—बरें, ठीक, हां, खरें, उत्तम, इ०.
अनुकरणवाचक—चटकन्, पटदिशीं, गपागप, झटपट,
तुरतुरे, धाडकन, इ०.

अभाववाचक—न, ना, नाही, इ०.
प्रकारवाचक—बरें, हळू, मोठ्यानें, सपाट्यानें, इ०.

व्याकरण पाठ १० वा (६१—६३)

प्रश्न:—क्रियाविशेषण क्रियेशिवाय आणखी कशाचा गुण अथवा प्रकार दाखवितें ? क्रियाविशेषणाचीं उदाहरणें सांगा. गुणविशेषणाचा क्रियाविशेषणाप्रमाणें उपयोग होतो काय ? होत असल्यास उदाहरणें सांगा. क्रियाविशेषणाचे प्रकार सांगा. पुढील क्रियाविशेषणांचीं उदाहरणें सांगा:—

कालवाचक, स्थलवाचक, संख्यावाचक, क्रमवाचक, निश्चयवाचक, संशयवाचक, स्वीकारवाचक, अनुकरणवाचक, अभाववाचक, आणि प्रकारवाचक.

पुढील वाक्यांतील क्रियाविशेषणें व त्यांच्या जाति सांगाः—तुम्ही काल आलां. तो परवां जाईल. उद्यां लढाई होणार आहे. दरसाल यात्रा भरते. तो तेथें आहे. मी इकडे आलों. रामा कोठें गेला. कमांडिंग कोणीकडे गेला. आम्ही एकदां व्याकरण शिकलों. रामा पांचदां परीक्षेस गेलां. कृष्णा दोनदां खालीं पडला. पहिल्यानें तुम्ही वर गेलां, व दुसऱ्यानें खालीं आलां. तुम्ही खचित बोलतां काय? निःसंशय मी लवकर आलों. मी खचित येईन. तो बहुदां येणार नाही. कदाचित् आला तर बहुतकरून मला पत्र लिहील. दैवगत्यां वारा बंद पडला, ह्मणून तें जहाज वांचलें. रामा ह्मणाला, बरें, मी चटकन चापटी मारीन. त्याच्या डोळ्यांतून अश्रू पटपट पडले. त्यानें गपागप गपणे मारिले. ती तुरुतुरु चालते. तें पुस्तक धाडकन आपटलें. तें बरें आहे. तो हळू बोलतो. ती मोठ्यानें चालते. मी ज्ञपाच्यानें चाललों.

उभयान्वयी अव्ययें.

६४ उभयान्वयी अव्ययें पुढें लिहिल्या प्रमाणें जाणावीः—
समुच्चयबोधक—आणि, व, आणखी, इत्यादि, वगैरे, इ०.
पक्षबोधक—पण, परंतु, अथवा, अगर, किंवा, नाही,

तर, पक्षी, इत्यादि.

कारणबोधक—कांकी, कारण, ह्यणून, अतएव. इत्यादि.

संकेतबोधक—जर, जरी, यद्यपि, तर, तरी, तथापि,
तत्रापि, ह्यणजे, इत्यादि.

स्वरूपबोधक—ह्यणून, ह्यणजे, किं, इत्यादि.

व्याकरणपाठ १० वा. (६४)

प्रश्नः—उभयान्वयी अव्ययाचे प्रकार सांगा. समुच्चयबोधक उभयान्वयी अव्यये कोणतीं? पक्षबोधक उभयान्वयी अव्यये कोणतीं? कारणबोधक उभयान्वयी अव्यये कोणतीं? संकेतबोधक उभयान्वयी अव्यये कोणतीं? आणि स्वरूपबोधक उभयान्वयी अव्यये कोणतीं?

पुढीलवाक्यांतलि उभयान्वयी अव्यये व त्यांच्या जा-
ति सांगाः—तो आणि मी आलों. राम व लक्ष्मण वन-
वामाला गेले. साखर, गूळ आणखी तेलही आणा. तो
आला पण मी कोठे गेलों? ती जेवली परंतु मी पत्र लिहिलें
नाहीं. तो अथवा ती आली असेल. रामा अगर गोविंदा
आला तरी चालेल. शिकणारा किंवा शिकविणारा नसल्या
तर शिकणें होणार नाहीं. तूं आलास तर बरें! नाहीं तर मी
निघून जाईन. चल त्यापक्षीं माझ्याच घरां रहा. मी
त्याम शिक्षा दिली कांकीं त्यानें मस्ती केली. त्यावर रा-
मानें फिर्याद केली कारण तो त्याला शिब्या देतो. तूं
आलास ह्यणून मी जेवलों. मी त्याला समजाविलें अतएव
तो समजला. रावणानें जर सीतेला चोरिलें नसतें तर तो

मारला गेला नसता. यद्यपि शुद्धं लोक विरुद्धं नाकरणीयं
नाचरणीयं. जरी राजा बलिष्ठ असला तथापि प्रधानांची
मति त्यानें विचारिली पाहिजे. मीं दहा रुपये दिले ह्मणजे
तुझे काय चालेल? रामा ह्मणून एक मुलगा होता. व्याकरण
ह्मणजे काय? मीचकिं ती राधा.

शब्दयोगी अव्ययें.

६५ शब्दयोगी अव्ययाचे सविकारक आणि अविकारक
रक असे दोन भेद आहेत.

६६ सविकारक शब्दयोगी अव्यय शब्दाच्यापुढें आले
असतां त्याचें सामान्यरूप होतें. जसें:—वरापुढें, देवळावा-
हेर, इ०

६७ अविकारक शब्दयोगी अव्यय शब्दाच्यापुढें आले
असतां त्याचें सामान्यरूप होत नाही. जसें:—च, हि, ना,
मात्र, देखील, पण, इ०

टीप—अविकारक शब्दयोगी अव्ययांना शुद्धशब्दयोगी अव्ययें म्हणतात.
म्हणून च, हि, ना, मात्र, देखील, पण, इत्यादि हीं अविकारक
शब्दयोगी अथवा शुद्धशब्दयोगी अव्ययें होत.

व्याकरणपाठ ११ वा. (६५-६७)

प्रश्न—शब्दयोगी अव्ययाचे प्रकार सांगा. सविकारक शब्दयोगी अव्यय
शब्दाचेपुढें आले तर त्याचें काय होतें? अविकारक शब्दयोगी अव्ययाला
दुसरें नांव काय आहे? च, हि, ना, मात्र, देखील, पण, इ० हीं
कांणतीं अव्ययें? अविकारक अथवा शुद्धशब्दयोगी अव्ययें शब्दापुढें
आलीं असतां त्याचें सामान्यरूप होतें किंवा नाही?

पुढील वाक्यांतील शब्दयोगी अव्ययें व त्यांच्या जाति सांगा:— घरामार्गे कचरा पडला, कामामुळे मला बनले नाही, शाळेपुढे झाडे लाविलीं. जनरल गार्डनच्या मृत्यूविषयीं बातमी पसरल्यावर इंग्लंडांत सर्व लोकांस फार वाईट वाटले, दाराजवळ एक सुंदर कुत्रा व कुरूप पांखरूंस बसले आहे. तूंचना? मीचतो, तोच आला तर काम होईल, तीही आली तर पुस्तक मिळेल, अकबर हा चांगला बादशाह होता, रामदास देखील देशाचा कल्याणकर्ता होता, तो पण आला होता, रामचंद्र पण महात्मा झाला कृष्ण ही महात्माच होता, मारुती देखील वानर असतां त्यानें कसा पराक्रम केला व आपल्या धन्याची नौकरीही बजाविली तसेंच सर्व करतील तर बरे होईल.

केवलप्रयोगी अव्ययें.

६८ केवलप्रयोगी अव्ययाचे प्रकार एणेप्रमाणें जाणावे:-

धिकारार्थक—छत्! छी! थू! ऊः! अः! शिवशिव! इ०

दुःखार्थक—ऊँ! अँ! आईआई! अरेरे! इ०

आश्चर्यार्थक—वाः! कायमौज! अहाहा! इ०

धन्यतार्थक—वाहवा! शावास! भलें! धन्य! इ०

अर्जवार्थक—जी! साहेब! अहो! इ०

स्तब्धतार्थक—चुप! गप! चीप! इ०

वाक्यालंकारी अथवा) आपला! बेटें! परता! मग!

पादपूरणार्थक) मातक्यान्! इ०

टीप—कांहीं कांहीं वाक्यांचीं वाक्ये केवलप्रयोगी अव्यये असतात

व्याकरण पाठ १२ वा. (६८)

प्रश्न:—केवलप्रयोगी अव्ययाचे प्रकार सांगा. व त्यांचीं उदाहरणे सांगा.

पुढील वाक्यांतील केवलप्रयोगी अव्यये व त्यांच्या जाति सांगा:—वाहवा! किती सुंदर गायन झाले! गाणाराची धन्य! मी शालेंत जाऊं काय? छत् जाऊं नको! शाबाम! लहानपणींच इतके गुण तुझे अंगी आहेत! अहारे! विच्याव्या पांखरा! अरे बाप! हे केवढे पोट! हा बेव्या! शतमूर्खा! गोपाळा, रामचंद्राशीं प्रीतीनें कां वागत नाहीस! छि: छि: अमें करूं नको! मी आपला पायांनंच चालेन! पहावे तें वेढें वाईटच असतें! तूं आलास तर मग कसें! मग तर तुझे समाधान होईल ना! भलेंरे नाना भलें!

सामासिकशब्दविचार.

६९ सविभक्तिक आणि अविभक्तिक असे शब्दांचे दोन भेद सांगितले; परंतु त्यांशिवाय सामासिक शब्द ह्मणून एक भेद आहे.

७० दोन किंवा अधिक शब्द एकत्र मिळून जो एक नवीन शब्द होतो त्यास सामासिक शब्द ह्मणतात.

७१ सामासिक शब्दाचे मुख्य चार प्रकार आहेत:—
तत्पुरुष, बहुव्रीहि, द्वंद्व आणि अव्ययीभाव.

७२ तत्पुरुषाचा कर्मधारय ह्मणून एक भेद आहे;

आणि कर्मधारय समासाचे मध्यमपदलोपी व द्विगु असे दोन भेद आहेत.

७३ सामासिक शब्दांतील पदांचा जो परस्पर संबंध असतो त्यास समास ह्मणतात.

७४ सामासिक शब्दांतील पदांचा संबंध लावून दाखविण्याचे रीतीस विग्रह ह्मणतात. जसे:—राजवाडा या शब्दांत राज (राजा) आणि वाडा हीं दोन पदे आहेत. त्या दोन पदांचा जो परस्पर संबंध तो समास; व राज+वाडा ह्मणजे “राजाचा जो वाडा तो राजवाडा” अशी जी त्या दोन पदांचा संबंध लावून दाखविण्याची रीति तीस विग्रह ह्मणतात.

तत्पुरुष समास.

७५ ज्या समासांत दुसरें पद मुख्य असून त्याचा संबंध पहिल्या पदाच्या विभक्तीशीं असतो तो तत्पुरुष समास.

७६ तत्पुरुष समासांत प्रथम पदापुढें ज्या विभक्तीचा लोप होतो त्या विभक्तीचें नांव त्या समासास देतात; यावरून तत्पुरुष समासाचे भेद पुढें लिहिल्याप्रमाणें सहा जाणावे:—द्वितीयातत्पुरुष, तृतीयातत्पुरुष, चतुर्थीतत्पुरुष, पंचमीतत्पुरुष, षष्ठीतत्पुरुष, सप्तमीतत्पुरुष.

टीप—मुलांनीं ध्यानांत ठेवावें कीं प्रथमा व संबोधन या विभक्ति आहेत तरी प्रथमा तत्पुरुष किंवा संबोधन तत्पुरुष असे समास होत नाहीं.

७७ या वरील सहा भेदांशिवाय एक नञ्त्तत्पुरुष ह्मणून सातवा भेद आहे. यांत पहिलें पद निषेधार्थीं असतें.

टीपः—तत्पुरुष समासाचे भेदांची उदाहरणं पुढें दिलीं आहेतः—
 द्विजदंड=द्विज म्हणजे ब्राम्हण त्याप्रत जो दंड तो द्विजदंड हा द्वितीया-
 तत्पुरुष समास. गजमोजणी=गजानें जी मोजणी ती गजमोजणी हा तृतीया-
 तत्पुरुष समास. पोळपाट=पोळीकरितां जो पाट तो पोळपाट हा चतुर्थी-
 तत्पुरुष समास. कमलोद्भव(कमल + उद्भव)=कमलापासून उद्भवलेलें म्हणजे
 उमन्न झालेलें तें कमलोद्भव हा पंचमीतत्पुरुष समास. राजवाडा=राजाचा
 जो वाडा तो राजवाडा हा षष्ठीतत्पुरुष समास. वनवास=वनाचे ठायीं
 जो वास तो वनवास हा सप्तमीतत्पुरुष समास. आतां सातवा प्रकार नज
 तत्पुरुष समासः—अनाश्रय (अन् + आश्रय)=अन् म्हणजे नाहीं जो
 आश्रय तो अनाश्रय; अज्ञान=अ म्हणजे नाहीं जें ज्ञान तें अज्ञान;
 अब्राह्मण=अ म्हणजे नाहीं किंवा नव्हे जो ब्राह्मण तो अब्राह्मण.

व्याकरणपाठ १३ वा (६९—७७)

प्रश्नः—शब्दाचे सविभक्तिक आणि अविभक्तिक या दोन भेदांशि-
 वाय आणखी भेद आहे काय? तो कोणता? सामासिक शब्द म्हणजे काय?
 सामासिक शब्दाचे किती प्रकार आहेत व ते कोणते? तत्पुरुष समासाचा
 कोणता भेद आहे? कर्मधारय समासाचे किती भेद? व ते कोणते आहेत?
 समास कशाला म्हणतात? विग्रह कशाला म्हणतात? राजवाडा या सामासिक
 शब्दाला विग्रह लावून दाखवा. तत्पुरुष समास म्हणजे काय? तत्पुरुष
 समासाला विभक्तीवरून नांवें आहेत काय? तत्पुरुष समासाचे भेद किती
 आहेत? नज्जत्पुरुष समास कशावरून ओळखावा? प्रथमातत्पुरुषाचें व
 संबोधनतत्पुरुषाचें उदाहरण द्या.

पुढील सामासिक शब्दांचा विग्रह करून त्यांचे समास
 सांगाः—अंगचोर, द्विजदंड, विप्रताडण, आर्तविमोचन, पर-

पीडा, गंगार्पण, विप्रदान इ०. तौडपाठ, कृपावलोकन, दयार्द्रि,
भक्तिवश, द्रव्यसाध्य, गजमोजणी इ०. बाजारवाडा, पो-
ळपाट, जांवई, आग्रह, यज्ञस्तंभ, पूजाद्रव्य, देवघर
इ०. पापविमोचनं, स्वर्गपतन, भवतारण इ०. केळफूल,
हातचाळा, पिंपळपान, राजदरबार, देवपूजा, राजवाडा, इ०.
स्वर्गवास, गृहप्रवेश, कर्मकुशल, शास्त्रनिपुण, शिल्पपाटव,
इ०. अत्राह्मण, अज्ञान, अनोळखी, अनादर, अनीश्वरवादी
अनुपपत्ति, अनेक, अहित, इ०.

यांशिवाय पुढील शब्दांचे ही समास सांगाः—आगलाव्या, घृतपक्क,
कंवरमोड्या, पायमळ्या, मानमोड्या, भाजीविक्या, मासखाऊ, व्याजखाऊ,
मत्कार्य, मदुद्धरण, मज्जन्म, मदीका, मत्तात, मन्मन, मच्छात्र, त्वत्सौ-
दर्य, त्वल्लीला, त्वद्गण, तच्चरित्र, तद्दौरव, तच्छाखा, तद्रूप, अस्मद्भाग्य,
अस्मदपराध, अस्मच्छक्ति, युष्मत्कीर्ति, युष्मदौदार्य, युष्मन्नाम, एतद्देशीय,
एतन्मात्र, एतच्छाखीय, स्वजाति, स्वदेश, स्वधर्म, स्वकर्म, स्वहस्त,
स्वगोत्र, स्वभाषा, स्वस्थान, निजकार्य, निजगूज, निजधाम, निजतनु,
निजमाता, निजधन, आपस्वार्थ, आपसुख, आपबुद्धि, आपमतलव
हस्तिदंत, प्राणिमत्सर, इ०

७८ ज्या समासांत पहिलें पद विशेषण किंवा विशेषणरूप
असून दुसरें पद नाम किंवा विशेषण ही असतें तो कर्मधारय
समास. जसें:—तांबडमाती=तांबडी अशी जी माती ती
तांबडमाती. विद्याधन=विद्या हेंच धन. काळपुरुष=काळा-
सारखा पुरुष. आतेवहीण, मावसभाऊ, चुलतसासरा, इ०

७९ ज्या समासाच्या दोन पदांच्या मधल्या पदाचा
लोप होतो तो मध्यमपदलोपी समास. जसें:—साखर-

भात—साखरेनें युक्त जो भात तो साखर भात; कातरविडा, धरजांवई इत्यादि.

८० ज्या समासांत पाहिलें पद संख्यावाचक अमून दुस-
ऱ्या पदांशीं समुच्चयार्थी समास होतो तो द्विगु समास.
जसें:—चतुर्युग—चार युगांचा समाहार तें चतुर्युग; पंचारती,
पंचांग, बारभाई, अठराबाबू, पंचखाजें, इ०

व्याकरणपाठ १४ वा (७८—८०)

प्रश्न:—कर्मधारय समास झणजे काय? कर्मधारय समासांत पाहिलें
पद काय असतें? व दुसरें पद काय असतें? मध्यमपदलोपी समास म्हणजे
काय? मध्यमपदलोपी समासांत कशाचा लोप होतो? द्विगु समास म्हणजे
काय? कर्मधारय, मध्यमपदलोपी, आणि द्विगु या समासांची उदाहरणे
सांगा.

पुढील सामासिक शब्दांचा विश्रह करून ते कोणते
समास आहेत तें सांगा:—काळपुरुष, ब्रह्मराक्षस, भवसागर
संसारटवी, नीलोत्पल, तांबडमाती, काळमांजर, भोंगळभट,
पोकळखर्च, चुलतभाऊ, चुलतसासू, मामेबहीण, मामेसासरा,
माऊममासू, आतेबहीण, आजेसासरा, आजेगुरु, नातजांवई,
भाचेमून, पणतसासरा, नातसून; साखरभात, कर्वतकीस, लांकू-
डकाम, कातरविडा, धरजांवई, गर्भश्रमिंत, वाळमित्र; पंच-
पाळें, पंचारती, पंचखाजें, तीनताल, तीनवार, चारखंड,
पांचशेरी, पांचपायली, बाराखडी, बाराक्षरी, अठराटोपी,
अठरापगडी, चतुर्युग, अष्टाध्यायी, साष्टांग.

बहुव्रीहि समास.

८१ ज्या समासांत दोन पदांचा संबंध असतां तिसऱ्या पदार्थाचा बोध होतो तो बहुव्रीहि समास. जैसे:—चतुरानन (चतुर+आनन)=चतुर ह्यणजे चार आहेत ज्याचीं आननें ह्यणजे तोंडे तो चतुरानन ह्यणजे ब्रह्मदेव. चक्रपाणी=चक्र आहे पाणीच्याठायीं ह्यणजे हातीं ज्याच्या तो चक्रपाणि ह्यणजे विष्णु. चतुर्भुज, शशिशेखर, चक्षुश्रवा. इ०

द्वंद्व समास.

८२ ज्या समासांत दोन किंवा अधिक पदांचा संयोग होऊन मधल्या आणि या अव्ययाचा लोप होतो तो द्वंद्व समास.

८३ द्वंद्व समासाचे इतरेतरद्वंद्व आणि समाहारद्वंद्व असे दोन भेद आहेत. नवराबायको, आईबाप, पितापुत्र हा इतरेतरद्वंद्व समास होय. यांत पदांच्या अर्थापेक्षां ज्यास्त अर्थ येत नाही.

८४ समाहारद्वंद्व समासांत दोन पदांच्या अर्थापेक्षां ज्यास्त अर्थ असतो. जैसे:—भाजीपाला—सर्वजातीच्या भाज्या व पाला. हातपाय—यांत हात आणि पाय यांचाच बोध न होतां शरीराच्या इतर भागांचाही बोध होतो. कोळीमाळी, शेठसावकार, घरदार, मीठभाकर, भाकरीबिकरी, दगडगिगड, लहानसहान, इ०.

अव्ययीभाव समास.

८५ ज्या समासांत पहिलें पद अव्यय असून त्याचा संबंध दुसऱ्या पदांशीं झाला असतां तें सर्व पद क्रियाविशेषण अव्यय होतें तो अव्ययीभाव समास. जैसे:—दरदिवस, हरघडी, हरवक्त, दरमजल, दररोज, इ०

टीप:—अव्ययीभाव समासाचें सर्वपद क्रियाविशेषण अव्यय असतें.

व्याकरणपाठ १५ वा (८१—८५)

प्रश्न:—बहुव्रीहि समास ङणजे काय? द्वंद्व समास म्हणजे काय? द्वंद्व समासांत कोणत्या अव्ययाचा लोप होतो? द्वंद्व समासाचे भेद किती आहेत? व ते कोणते? इतरेतरद्वंद्व व समाहारद्वंद्व समासांची उदाहरणे सांगा व यांची लक्षणे सांगा. अव्ययीभाव समास म्हणजे काय? उदाहरण द्या.

पुढील सामासिक शब्दांचा विग्रहकरून ते कोणते समास आहेत तें सांगा:—चक्रपाणि, शशिशेखर, चतुर्भुज, मृगनयना, लक्ष्मीकांत, उमारमण, एकडोळ्या, बावरओठ्या, उंचमान्या, घोडतोड्या; आईबाप, बहीणभाऊ, बापलेंक, हातपाय, मातापिता, ब्रह्माविष्णुमहेश, ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्र, आईबापें, दादलाबायलें, बहिणभावंडें, भाजीपाला, कोळीमाळी, शेठसावकार, पानपत्रावळ, घरदार, देवब्राह्मण, शेतमळा, फंदफितूर, दिवाणदरवार, मीठभाकर, पानफूल; दरमजल, दरदिवस, हरघडी, हरवक्त, प्रतिदिवस, प्रतिरात्र, प्रतिवर्ष.

कारक विचार

८६ वाक्यांत विभक्तीचा क्रियेच्या संबंधानें जो अर्थ निघतो त्यास कारक किंवा विभक्तीचा अर्थ ह्मणतात.

८७ प्रथमेचे मुख्य दोन अर्थ असतात. कर्ता आणि कर्म जसें:—गोविंदा जातो—यांत गोविंदा ही प्रथमा व तिचा अर्थ कर्ता होय. रामा वर बांधितो---यांत रामा ही प्रथमा व तिचा अर्थ कर्ता होय; आणि वर ही प्रथमा व तिचा अर्थ कर्म होय.

८८ प्रथमेचा आणखी उद्देश ह्मणून तिसरा अर्थ आहे जसें:—गोविंद, गोपाळ, मोरेश्वर, हरी, व चिंतू हे एका सावकाराचे पुत्र होते—यांत गोविंद, गोपाळ, मोरेश्वर, हरी, व चिंतू ह्या प्रथमांचा अर्थ उद्देश होय.

टीप:—प्रथमेचे कर्ता, कर्म आणि उद्देश यांशिवाय परिमाण आणि अवधि असे अर्थ आहेत जसें:—मी पुष्कळ शहरें फिरलों, परंतु कोठें २० शेर धान्य मिळालें नाहीं. यांत शहरें आणि शेर ह्या प्रथमांचा अर्थ प्रमाण होय. तो सर्व दिवस रडतो—यांत दिवस ह्या प्रथमेचा अर्थ अवधि होय.

८९ द्वितीयेचा अर्थ कर्म असतो. जसें रामानें रावणास मारिलें—यांत रावणास ही द्वितीया व तिचा अर्थ कर्म होय.

व्याकरण पाठ १६ वा (८६—८९)

प्रश्न:—कारक म्हणजे काय? प्रथमेचे मुख्य अर्थ किती आहेत व ते कोणते? आणखी तिसरा एखादा अर्थ आहे काय? त्याचें उदाहरण

सांगा. कर्ता, कर्म, आणि उद्देश यांशिवाय प्रथमेचे आणखी परिमाण आणि अवधि असे अर्थ आहेत काय? त्यांची उदाहरणे सांगा. द्वितीयेचे अर्थ किती आहेत? त्यांचे उदाहरण सांगा.

पुढील वाक्यांतील विभक्तींचे अर्थ सांगा:—रामा जातो, गोविंदा येतो, यमनी वसते, चंद्र उगवतो, सूर्य मावळतो; रामा गाडी हांकितो, नेपोलियन युद्ध करितो, मी पुस्तक वाचितो, ती पोथी वाचिते, तुम्ही व्याकरण शिकतां, ते लावणी गातात, वानरे फळे तोडतात; मी तुला फळ देतो रामचंद्र रावणास मारितो, सुभेदार शिपायास कैद करितो, शिपाई चोरास धरितो, मांजर उंदरास खाते, कुत्रा मांजरीस खातो, मुंगूस सापास चावतो, साप मनुष्यास डसतो; रामचंद्र हा चांगला मुलगा आहे, गोविंद, विष्णु आणि रामा हे आले, राम दशरथाचा मुलगा होता, शिवाजी अवरंगजेबाचा शत्रु होता, रामा जरी माझा शत्रु आहे तरी तो मला मित्र वाटतो. एक रुपयास २० शेर घान्य मिळेल, पांचशेर भावाने तेल घ्यावे, सातशेर भावाने साखर घेतली, तो पुष्कळ घरे फिरला, त्याने दोन पायल्या तांदूळ आणले.

९० तृतीयेचे मुख्य अर्थ तीन आहेत--कर्ता, करण, आणि सन्निधान. जसे:—रामाने जावे—यांत रामाने ही तृतीया व तिचा अर्थ कर्ता होय. काठीने मारिले—यांत काठीने ही तृतीया व तिचा अर्थ करण होय. त्याशीं बोला--यांत त्यांशीं ही तृतीया व तिचा अर्थ सन्निधान होय.

टीपः—तृतीयेचे कर्ता, करण, आणि सन्निधान यांशिवाय आणखी हेतु, साहित्य, आणि अवधि असे अर्थ आहेत. जसें:—तो गांव दुष्काळानें ओस पडला होता परंतु ईश्वर कृपेनें वांचला. यांत दुष्काळानें आणि कृपेनें या तृतीयेचा अर्थ हेतु होय. तूं नुसत्या आंगरख्यानें येऊं नको परंतु जामनाम्यानें ये यांत आंगरख्यानें आणि जामनाम्यानें या तृतीयेचा अर्थ साहित्य. तूं किती वेळानें येशील—यांत वेळानें या तृतीयेचा अर्थ अवधि होय.

व्याकरणपाठ १७ वा. (९०)

प्रश्नः—तृतीयेचे मुख्य अर्थ कितो आहेत? त्यांची उदाहरणे सांगा. कर्ता, करण, आणि सन्निधान यांशिवाय आणखी कोणते तृतीयेचे अर्थ आहेत? त्यांची उदाहरणे सांगा.

पुढील वाक्यांतिल तृतीयेचे अर्थ सांगा:—त्यानें वाचावें, तिनें शिकावें, कृष्णानें मारिलें, मुलानें बोर खाल्लें; कृष्णानें चाकूनें लेखणी केली, पंडितानें लेखणीनें पत्र लिहिलें, शिक्षकानें छडीनें मारिलें, कसावानें सुरीनें गळा कापला; तो रामाशीं बोलतो, मी तुजशीं बोलणार नाहीं, त्याच्याशीं मी कुस्ती खेळेन, आमच्याशीं ते सल्ला करतात, महादी इंग्रेंजांशीं लढतो, इंग्रेंज राशियाशीं युद्ध करतात. पावमानें माती वाहून गेली, दुष्काळानें गांव ओस पडला, वयानें तो मोठा आहे, शरीरानें तो लठ्ठ आहे, डोळ्यानें ती आंधळी आहे, शरीरानें तो वांकडा आहे, तीनशें स्वारांनिशीं अवरंगजेवानें तो किल्ला वेतला, मी आंगरख्यानें आलों, टोपीनें आल्यास बरें वाटतें, तीनशें लोकांनिशीं मी तेथें गेलों, तो

ही पांचशें स्वारांनिशीं आला होता; तूं किती दिवसांनीं ये-
शील? मी चार मिनिटांनीं येईन, ती दहा दिवसांनीं स्नान
करिते, तो चार दिवसांनीं पत्र पाठवितो, सर्व मासिक
पुस्तकें महिन्या महिन्यांनीं निघतात, मिलिटरी इन्स्ट्रक्टर आठ
आठ दिवसांनीं निघते.

९१ चतुर्थीचे संप्रदान आणि अधिकरण असे दोन अर्थ
असतात. जसें:—त्याला आंबा दे—यांत त्याला ही चतु-
र्थी व तिचा अर्थ संप्रदान होय. पुण्यास गेला—पुण्यास ही
चतुर्थी व तिचा अर्थ अधिकरण होय.

९२ कधीं कधीं चतुर्थीचा अर्थ कर्ता होतो. जसें:—
रामाला बसवते—यांत रामाला ही चतुर्थी व तिचा अर्थ
कर्ता होय.

टीप:—चतुर्थीचे संप्रदान, अधिकरण आणि कर्ता यांशिवाय आणखी
कारण, प्रयोजन, आणि अवाधि असे अर्थ आहेत. जसें:—व्याकरण पाठमाला
दोन आण्यांस मिळते यांत आण्यांस (आण्यांनीं) या चतुर्थीचा अर्थ
करण होय. गोपाळ फसविण्यास आला. मो कामास जातो. यांत फसवि
ण्यास आणि कामास या चतुर्थीचा अर्थ प्रयोजन होय. तो पुण्यास पहिले
तारखेस येतो यांत तारखेस या चतुर्थीचा अर्थ अवाधि होय.

व्याकरणपाठ १८ (९१-९३)

प्रश्न:—चतुर्थीचे अर्थ किती आहेत? संप्रदानाचें व अधिकरणाचें
उदाहरण सांगा. आणखी चतुर्थीचे अर्थ आहेत काय? ते कोणते? त्यांचीं
उदाहरणें सांगा.

पुढील वाक्यांतील चतुर्थीचे अर्थ सांगा:—रामानें त्यास पुस्तक दिलें, कृष्णानें सत्यभामेला फूल दिलें, कृष्णानें सुदामाला सौन्याची नगरी दिली; तो पुण्यास जातो, रामा रात्रीस जेवतो, वाघ दिवसास निजतो, वटवाघूळ रात्रीस फिरते, परीक्षा मुंबईस होते; त्याला जावते. मला खावेवेल, त्याला निजवत नाही; पांचशें रुपयांला तें घर मिळते, पावणे चार रुपयांस मिलिटरी इन्स्ट्रक्टर मिळते, दोन रुपयांस पंडित पुस्तक मिळते? रामचंद्र फसविण्यास येतो, जवाहिऱ्या कामास जातो, तो बोलण्यास इच्छितो; चवथे तारखेस पगार मिळतो, मातवे तारखेस जावे, दुसऱ्या वर्षास हप्ता मिळेल, पांचव्या महिन्याला आणीन.

९३ पंचमीचा अर्थ अपादान असतो. जसे:—पुण्याहून आलों—यांत पुण्याहून ही पंचमी व तिचा अर्थ अपादान होय.

९४ षष्ठीचा अर्थ संबंध असतो. जसे:—रामाचा पुत्र—यांत रामाचा ही षष्ठी व तिचा अर्थ संबंध होय.

९५ सप्तमीचा अर्थ अधिकरण असतो. जसे:—घरांत बसा—यांत घरांत ही सप्तमी व तिचा अर्थ अधिकरण होय.

व्याकरणपाठ १९ वा (९३—९५)

प्रश्न:—पंचमीचा अर्थ काय? त्याचें उदाहरण सांगा षष्ठीचा अर्थ काय? त्याचें उदाहरण सांगा. सप्तमीचा अर्थ काय? व त्याचें उदाहरण सांगा.

पुढील विभक्तींचे अर्थ मांगाः—मी पुण्याहून येईन, कपा-
टांतून पुस्तक आण, हांड्यांतून पाणी वे, मुंबईहून रत्नागि-
रीस जातात, एडनहून इंग्लंडास जातात; रामाचें वर पडलें,
विष्णूचें पुस्तक फाटलें, चंद्राचें कपाळ फुटलें; तो रात्री
आला, मी बरी गेलों, ती माजवरांत आहे, रावण लंकेत
राहत होता, वितोरिया राणी इंग्लंडांत राहते, उन्हाळ्यांत
गवर्नर साहेब महाबळेश्वरी राहतात.

हें पुस्तक शिकण्याचे पूर्वी शुद्ध करावें.

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ	ओळ	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	ओळ	अशुद्ध	शुद्ध
४	२२	वाटलें	वांटलें	२३	१८	१०वा	९वा
१५	११	तू	तुं	२४	५	५लढाई	लढाई

मिलिटरी इन्स्ट्रक्टर.

याचें उत्पन्न अनाथ मुलांच्या संरक्षणाकडे जातें असें हें लोको-
पयुक्त वर्तमानपत्र इंग्लिश, हिंदुस्थानी व मराठींत आठ आठ दिवसांनीं
प्रसिद्ध होतें. यांत लष्करी सर्व विषय द्वाणजे तारेचो खबर, जनरल
आरडर, हास्पिटल आसिस्टंट (डाक्टर) लोकांच्या वदल्या, मुंबईची
ताजी बातमी, परेड कवायतींच्या पुस्तकांचें भाषांतर, व लोकोपयुक्त
अनेक गोष्टी प्रसिद्ध होतात. याची वर्षाची किंमत अगाऊ फक्त रु ३-१३
व मागाहून रु. ४-८ आहे. हें वर्तमानपत्र सर्वांनीं घेण्यासारखें आहे.
कारण त्याच्या उत्पन्नावर ज्यांना आश्वापें नाहींत अशा पोरक्या मुलांचा
संभाळ होतो. हें पत्र घेतल्यानें स्वार्थ व परमार्थ दोन्ही साधतात.
मतलबचा मतलब व परोपकारचा परोपकार. हें पत्र घेणें द्वाणजे
अनाथ मुलांस अन्न देणें होय. झणून सूझांनीं त्यास जरूर आश्रय द्यावा.

नवीन सुधारलेलीं लष्करी पुस्तके.

उर्दू आणि देनागरी मध्ये.

१. मार्टिनी हेनरी—रैफल एग्झरसाइज [सुरुंकेले.]
२. “ लेकचर. [सुरुंकेले.]
३. “ पोझिशन ड्रिल: [सुरुंकेले.]
४. “ मस्केट्री रेगुलेशन. [सुरुंकेले.]
५. फोल्डएग्झरसाइज (मार्टिनी मस्केट्री समेत.) [सुरुंकेले.]
६. सोर्डएग्झरसाइज.
७. मार्केरोंका काम (ड्युटोजभाफ मार्केर्स.)
८. आटाक फॉर्मेशन. [छापत आहे.]
९. क्यावलरी रेगुलेशन (रिसाल्याची परेड.) [सुरुंझाले.]
१०. लान्सएग्झरसाइज व सोर्ड एग्झरसाइज.

११. मार्टिनी हेनरी मस्केट्रीवदल जनरल आर्डर- किंमत बालबोध ६ आणि आणि उर्दू ८ आणि. पंडित पत्राचे ग्राहकांस अर्धा किंमत.

१२. पिस्तोल रिवाल्वर एग्झरसाइज (स्नायडर मस्केट्रीचे आ-ल्टरेशनसुद्धां) किंमत बालबोध ८ आणि, उर्दू १२ आणि. पंडित पत्राचे ग्राहकांस अर्धा किंमत.

ही पुस्तके सर्व नवी तयार करून सुंदर टाइपानों चांगले कागदावर छपावली आहेत व त्यांचे उमन्न विनवारीशी किंवा अन्याय बालकांच्या संरक्षणाकडे लाविले जाईल.

वांवे.

१ डिसेंबर १८८५.

गोविंदराव वणवे.

पंडित पत्राचे तंत्री, गिरगाव, वांवे.

**REVISED AND NEW TRANSLATION
BOTH IN "BALBODH" AND "URDU,"
IN THE PRESS.**

- 1 The Martini Henry—Rifle Exercise (commenced)
- 2 " " Lecture (")
- 3 " " Position Drill (")
- 4 " " Musketry Regulations. (")
- 5 The Field Exercise (with Martini Henry Musketry Regulations and the Sword Exercise) (commenced)
- 6 The Sword Exercise.
- 7 The Duties of Markers.
- 8 The Attack Formations. (nearly printed)
- 9 The Cavalry Regulations. (commenced)
- 10 The Lance and Sword Exercise.
- 11 The Martini Henry Musketry A General Order by H. E. the Commander-in-Chief in India. Ready for Sale. Price Balbodh 6 annas, Urdu 8 annas. Post free. To our subscribers half price.
- 12 Instruction in the use of the Revolver i. e. "Pistol. Revolver Exercise." (With Snider Musketry Alterations) Price-Balbodh 8 annas; Urdu 12 annas. Post free. Half price to our subscribers.

The above books have been translated from the latest Editions of 1885. The price of the books will be notified when they are printed.

The translation of the Field Exercise that is being published by us is superior to any other of the sort that has hitherto appeared. Moreover it contains the Martini Henry—Musketry Instruction. The Adjutants of all the Native Infantry and Cavalry Regiments will kindly let the Manager of the "Pundit" know at an early date, the number of copies of each publication they require.

Bombay,

1st January 1886.

G. WANAVE,
Manager of the "Pundit."
Girgam, Bombay.